

ЗАГАЛЬНА ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ І МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ПОВОДЖЕННЯ ІЗ ЗАСУДЖЕНИМИ

Загальна декларація прав людини є першим міжнародно-правовим документом, що проголосив основні права і свободи індивіда незалежно від його правового статусу в державі й суспільстві. Між тим, певні категорії осіб можуть мати крім загального ще й спеціальний, галузевий, індивідуальний або інший статус. Окремі аспекти правового статусу в подальшому були врегульовані Міжнародним пактом про громадянські й політичні права. Це права затриманих за кримінальним обвинуваченням, заарештованих, інших осіб, з тих чи інших причин позбавлених волі, у тому числі й засуджених. У ст.9 Пакту відповідно до ст.9 Декларації зазначається, що ніхто не може бути свавільно заарештований або триматися під вартою; ніхто не повинен бути позбавлений волі інакше, як на підставах і згідно з процедурою, які встановлені законом. У ст.7 Пакту відповідно до ст.5 Декларації підкреслюється, що ніхто не повинен зазнавати катувань чи

жорстокого, нелюдського або принижуючого його гідність поведження чи покарання. У ст.10 Пакту встановлюється, що всі позбавлені волі особи мають право на гуманне ставлення й повагу гідності, притаманній людській особі, а пенітенціарною системою передбачається режим для ув'язнених, метою якого є їх виправлення й соціальне перевиховання. Зазначається також, що неповнолітні правопорушники відокремлюються від повнолітніх, їм надається режим, що відповідає їх віку й правовому статусу.

Ці та інші положення Декларації знайшли додаткове відбиття в низці міжнародно-правових документів, які в подальшому отримали назву «Міжнародні стандарти поведження із засудженими». Взагалі ж ідея розробки універсальних норм, які стосуються поведження із засудженими, вперше була висунута Міжнародною кримінальною й пенітенціарною комісією, яка підготувала збірник відповідних правил, що були схвалені Лігою Націй ще в

1934 р. У 1951 р. Комісію було розпущено, але перш ніж передати свої функції ООН, вона переглянула текст правил, які мали бути подані на розгляд першому Конгресу ООН з профілактики злочинності й поводження із в'язнями. 30 серпня 1955 р. Конгрес одногосно затвердив нові правила, які отримали назву «Мінімальні стандартні правила поводження із в'язнями» (далі – Правила), і рекомендував Економічній і соціальній раді ООН їх схвалити, що й було зроблено нею 31 липня 1957 р. (резолюція 663 СІ (XXIV)). У 1977 р. Рада розширила сферу застосування Правил шляхом включення до них правила 95 (резолюція 2076 (LXII) від 13 травня 1977 р.), яке визначило статус осіб, заарештованих або поміщених у тюрму без пред'явлення обвинувачення, а 25 травня 1984 р. схвалила ще й Процедури ефективного виконання Правил (резолюція 1984/47) [2, с.61-76].

Правила, як зазначається в попередніх зауваженнях до них, не мають на меті детально описати взірцеву систему установ виконання покарань, а призначені, лише щоб на підставі загальноновизнаних досягнень сучасної думки й з урахуванням найкращих систем виконання покарань викласти те, що зазвичай вважається правильним з принципового й практичного поглядів

у галузі поводження із в'язнями та в управлінні установами. Правила відбивають тільки загальні принципи й практику поводження із в'язнями і становлять собою, по суті, мінімальні умови, які ООН вважає найбільш прийнятними, а також покликаними забезпечувати захист ув'язнених від нелюдського поводження, особливо що стосується підтримання режиму й дисципліни в установах виконання покарань, а також застосування заходів щодо наведення порядку.

Правила складаються з 2-х частин, що містять, як уже зазначалося, 95 розгорнутих приписів. Частина перша Правил присвячена загальним приписам поводження із в'язнями, частина друга встановлює приписи, що застосовуються до особливих категорій ув'язнених (засуджених до позбавлення волі; душевнохворих чи розумово відсталих; перебуваючих під арештом або які чекають суду; ув'язнених за цивільними справами; заарештованих або поміщених у тюрму без пред'явлення обвинувачення).

Стосовно засуджених до позбавлення волі Правила встановлюють, що режим в установах виконання покарань має зводити до мінімуму різницю між життям в установі і життям на свободі. У спілкуванні з ними слід підкреслювати не їх ізоляцію від суспільства, а, навпаки, ту обставину, що

вони продовжують залишатися його членами. Всюди, де це можливо, треба заохочувати громадські організації до співробітництва з адміністрацією установ виконання покарань з метою повернення ув'язнених до життя в суспільстві, підтримувати і зміцнювати їх бажані стосунки із сім'єю та іншими соціальними інституціями. Необхідно використовувати індивідуальний підхід до в'язнів, створювати гнучку систему їх класифікації по групах, а групи розміщувати в окремих закладах з різними рівнями безпеки тощо. Правила передбачають забезпечення кожного засудженого достатньо калорійною для підтримання здоров'я й сил їжею, одягом, постільними речами й окремим ліжком, туалетним приладдям та іншими засобами особистої гігієни. Ув'язненим треба надавати належне медичне обслуговування, створювати умови для відпочинку, занять фізичними вправами та спортом, відправлення релігійних обрядів, забезпечувати можливість подальшої освіти, підвищення або отримання професійної кваліфікації тощо. У цілому поведіння із засудженими повинно зміцнювати в них відчуття власної гідності й усвідомлення своєї відповідальності, прищеплювати їм бажання не порушувати закон і забезпечувати своє існування після звільнення без учинення злочинів.

Прийняття Мінімальних стандартних правил поведіння із в'язнями та їх схвалення світовою спільнотою стало поштовхом для розробки й прийняття відповідних стандартів щодо окремих категорій засуджених або в певних сферах поведіння. Зокрема, у подальшому були прийняті наступні міжнародно-правові документи: (а) Декларація про захист осіб від тортур та інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поведіння та покарання (1975 р.); (б) Кодекс поведінки посадових осіб у підтриманні правопорядку (1979 р.); (в) Принципи медичної етики, що стосуються ролі працівників охорони здоров'я, а особливо лікарів, у захисті ув'язнених чи затриманих осіб від тортур та інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поведіння та покарання (1982 р.); (г) Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведіння і покарання (1984 р.); (д) Заходи, що гарантують захист прав тих, хто засуджений до страти (1984); (е) Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила, 1985 р.); (є) Звід принципів захисту всіх осіб, що зазнали затримання або ув'язнення в будь-якій формі (1988) р.; (ж) Мінімальні

стандартні правила ООН стосовно заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила, 1990 р.); (з) Основні принципи поводження із в'язнями (1990 р.); (и) Керівні принципи ООН по попередженню злочинності серед неповнолітніх (Ел-Ріядські керівні принципи, 1990 р.); (і) Правила ООН, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі (1990) та ін.

На рівні Ради Європи, з урахуванням положення Загальної декларації прав людини, Європейської конвенції про захист прав людини й основоположних свобод 1950 р. та Мінімальних стандартних правил поводження із в'язнями теж було прийнято низку документів щодо поводження із засудженими, як-от: (1) Резолюція Комітету Міністрів Ради Європи стосовно виборчих, громадянських та соціальних прав ув'язнених (1962 р.); (2) Європейська конвенція про нагляд за умовно засудженими особами або умовно звільненими особами (1964 р.); (3) Резолюція Комітету Міністрів Ради Європи про працю ув'язнених (1975); (4) Декларація про захист всіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (1975); (5) Резолюція Комітету Міністрів Ради Європи про деякі заходи покарання, альтернативні позбавленню волі

(1976); (6) Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи щодо системи ув'язнення й поводження з небезпечними злочинцями (1982); (7) Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи щодо надання короткотермінових відпусток ув'язненим (1982); (8) Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (1987 р.); (9) Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи про проблему громадської реакції на злочинність серед неповнолітніх (1987 р.); (10) Резолюція Комітету Міністрів Ради Європи про освіту в пенітенціарних закладах (1989 р.); (11) Європейські правила щодо громадських санкцій та заходів впливу (1992 р.); (12) Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи щодо пенітенціарних і кримінологічних аспектів контролю над інфекційними хворобами, включаючи СНІД, а також щодо проблем охорони здоров'я в пенітенціарному закладі (1993); (13) Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи про персонал, задіяний у виконанні санкцій і заходів (1997); (14) Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи про етичні й організаційні аспекти охорони здоров'я в пенітенціарному закладі (1998); (15) Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи про вдосконалення застосування

Європейських правил щодо громадських санкцій і заходів впливу (2000 р.); (16) Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи про умовне або дострокове звільнення (2003); (17) Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи про адміністрування керівництвом пенітенціарних закладів довічного ув'язнення та інших довгострокових ув'язнень (2003); (18) Європейські тюремні правила (2006 р.) та ін.

Серед численних документів Ради Європи, безумовно, слід виокремити Європейські тюремні правила, затверджені Комітетом Міністрів Ради Європи ще в 1987 р. (рекомендація R (87)3), які замінили собою Мінімальні стандартні правила поводження із в'язнями, прийняті Радою Європи в 1973 р. (резолуція (73)5) [2, с.232-266]. У подальшому Комітет Міністрів Ради Європи, виходячи з того, що рекомендація R (87)3 потребувала ґрунтовного перегляду й поновлення з метою відбиття змін, що відбулися в кримінально-виконавчій політиці, практиці виконання вироків і керування установами виконання покарань у цілому в Європі, у 2006 р. прийняв нову редакцію Європейських тюремних правил (рекомендація Rec (2006)2) [3]. На сьогодні ці Правила складаються з 9-ти частин і містять 108 приписів, що детально регулюють питання прийому

засуджених до позбавлення волі до установ виконання покарань, їх розподіл і розміщення в установах, режиму, праці, освіти, особистої гігієни, охорони здоров'я, харчування, підтримання порядку й застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї, підбору й навчання персоналу, управління установами виконання покарань та інші не менш важливі аспекти виконання покарань у виді позбавлення волі.

Але й Мінімальні стандартні правила поводження із в'язнями, і Європейські тюремні правила – це міжнародні документи-рекомендації, які не мають обов'язкової юридичної сили для держав – членів ООН чи РЄ. Зокрема, в попередніх зауваженнях до Мінімальних стандартних правил прямо зазначається, що з огляду на різноманітність юридичних, соціальних, економічних і географічних умов зрозуміло, що не всі правила можна застосовувати повсюди й водночас. У рекомендації Rec(2006)2 до Європейських тюремних правил теж вказується, що Комітет Міністрів РЄ тільки рекомендує урядам держав-учасниць керуватися в законодавстві, політиці та практиці вказаними правилами. Автори підручника «Кримінально-виконавче право» зазначають з цього приводу, що «формально розроблені міжнародною спільнотою

стандарти поводження із засудженими є лише дороговказом для адміністрації установ виконання покарань по створенню належних мінімальних умов людяності й поваги» [1, с.48]. Між тим, щоб вищезазначені та інші міжнародні стандарти стали дійсно «дороговказом» для установ виконання покарань, їх положення мають знайти своє відповідне закріплення в першу чергу в національних законодавствах, у тому числі й у законодавстві України.

У науковій літературі зазначається, що свого часу виправно-трудове законодавство України більш-менш відповідало міжнародно-правовим документам. Проте не є секретом, що за радянських часів фактичні умови тримання засуджених до позбавлення волі у виправно-трудових установах мали значні розбіжності з міжнародними стандартами [Див.: 5, с.118; 6, с.39], а їх права досить часто або порушувались, або просто ігнорувались адміністрацією установ виконання покарань. Реформування кримінально-виконавчої системи України, яке розпочалось на початку 90-х років ХХ ст., суттєвих змін у правовий статус в'язнів теж не внесло. Це сталося вже з прийняттям Кримінально-виконавчого

кодексу України. Проте й цей правовий акт має як позитивні, так і негативні сторони, страждає певними недоліками й протиріччями, на що вже неодноразово зверталась увага правників [Див.: 4, с.60-93; 7, с.51-176], а тому в даній статті немає сенсу їх повторювати.

До позитивних же моментів слід віднести наявність у Кодексі окремої гл. 2, присвяченої правовому статусу засуджених незалежно від виду кримінальних покарань, гл. 17, яка досить детально регулює умови відбування покарання у виді позбавлення волі в колоніях, і окремої ст. 107, де вказані права й обов'язки в'язнів. Але в цілому правовий статус засуджених до позбавлення волі ще далекий від досконалості. До цієї категорії ув'язнених ще застосовуються обмеження, які не відповідають міжнародним стандартам, у першу чергу Європейським тюремним правилам. Попереду ще тривалий процес як удосконалення кримінально-виконавчого законодавства, так і приведення умов тримання засуджених до позбавлення волі в установах виконання покарань до міжнародних стандартів. Головне – щоб цей процес знову не затягнувся на десятки років.

Список літератури: 1. Кримінально-виконавче право України: Підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів / За ред. А.Х. Степанюка. – Х.: Право, 2005. – 256 с. 2. Права людини і професійні стандарти для працівників пенітенціарної системи в документах міжна-

родних організацій. – К.: Сфера, 2002. – 293 с. 3. Рекомендація Rec(2006)2 Комітету Міністрів державам-учасникам щодо Європейських пенітенціарних правил. – К.: Ін-т прикладн. гуманітар. досліджень, 2006. – 16 с. 4. Степанюк А.Х. Позитивна кримінальна відповідальність як предмет регулювання Кримінально-виконавчого кодексу України // Питання боротьби зі злочинністю: 36. наук. пр. – Вип. 9. – Х.: Право, 2005. – С. 60-93. 5. Степанюк А.Х. Теоретичні та практичні проблеми імплементації міжнародних стандартів поведження із засудженими і діяльність адміністрації виправно-трудових установ (за результатами моніторингу) // Питання боротьби зі злочинністю: 36. наук. пр. – Вип. 5. – Х.: Право, 2001. – С. 89-118. 6. Степанюк А.Х. Теоретичні та практичні проблеми кримінально-виконавчого законодавства // Питання боротьби зі злочинністю: 36. наук. пр. – Вип. 10. – Х.: Право, 2005. – С. 34-43. 7. Степанюк А.Х. Яковець І.С. Втілення міжнародних стандартів у практичну діяльність кримінально-виконавчої системи: Моногр. – Х.: Кроссруд, 2007. – 184 с.

Надійшла до редакції 17.10.2008 р.

УДК 343.82

М.В. Романов, канд. юрид. наук
Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого, м. Харків

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЗВІЛЬНЕННЯ ЗАСУДЖЕНИХ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ

Загальна декларація прав людини була прийнята в 1948 р. З тих часів минуло 60 років, але положення сформульовані в ній фактично не зазнали змін. Цей міжнародний нормативний акт, можливо, є єдиним, до якого не вносять доповнень та уточнень. І це зрозуміло, оскільки Декларація зафіксувала правові приписи, які є вічними й незмінними. Саме тому вона й має назву «Загальна декларація». Правові й моральні цінності, закріплені в цьому документі, мають постійний характер

і поширюються на багато сторін людського життя й на правовідносини між державою й індивідами.

Однією зі значних цінностей, які охороняє Декларація є право на свободу й особисту недоторканість. Її ст. 3 так формулює цей припис: «Кожна людина має право на життя, свободу та особисту недоторканність [1, с.3]. Але це правило не є безумовним. Винятком з нього є випадки, коли особа вчинює злочин, за який справедливий і неупереджений суд призначає покарання, зокрема, у